

Zeszyty Historyczne

XI

PRACE NAUKOWE
Akademii im. Jana Długosza w Częstochowie

ZESZYTY HISTORYCZNE

XI

Z DZIEJÓW EMIGRACJI POLSKIEJ XVIII–XX W.

pod redakcją
Julii Dziwoki
Beaty Urbanowicz

Częstochowa 2010

Recenzent
prof. dr hab. Tadeusz Dubicki

Kolegium Redakcyjne „Zeszytów Historycznych”
przewodniczący – prof. dr hab. Marek Cetwiński
zastępca przewodniczącego – dr hab. prof. AJD Grzegorz Łukomski
członkowie:
prof. dr hab. Tadeusz Srogosz
prof. dr hab. Tadeusz Dubicki
dr hab. prof. AJD Dariusz Złotkowski
dr hab. prof. AJD Andrzej Stroynowski

Redaktor
Andrzej Miszczak

Korekta
Edyta Sadowska
Dariusz Jaworski

Redaktor techniczny
Piotr Gospodarek

Projekt okładki
Damian Rudziński

© Copyright by Akademia im. Jana Długosza w Częstochowie
Częstochowa 2010

ISBN 978-83-7455-153-3
ISSN 1898-4630

Wydawnictwo im. Stanisława Podobińskiego
Akademii im. Jana Długosza w Częstochowie
42-200 Częstochowa, ul. Waszyngtona 4/8
tel. (0-34) 378-43-29, faks (0-34) 378-43-19.
www.ajd.czyst.pl
e-mail: wydawnictwo@ajd.czyst.pl

SPIS TREŚCI

List Ambasadora Szwajcarii	9
List Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego Tomasza Merty	11
Wstęp (prof. zw. dr hab. Grzegorz Łukomski)	13
Podziękowania redaktorek tomu	15

MUZEUM POLSKIE W RAPPERSWILU – ZARYS PROBLEMATYKI

Anna BUCHMANN Założenie Towarzystwa Przyjaciół Muzeum Polskiego w Rapperswilu, początki zbiorów i działalność w latach 1954–1973	19
Artur BADACH Historia, symbolika i recepcja Kolumny Barskiej w Rapperswilu	33
Sław MILEWSKI Władysław Broel-Plater – założyciel Muzeum Polskiego w Rapperswilu (zarys biografii) ...	51
Marianna Janina KASPRZAK Orędowniczki Muzeum Polskiego na Zamku w Rapperswilu	61
Hanna KRAJEWSKA Z dziejów Towarzystwa Rapperswilskiego	73

WYSTAWY MUZEALNE

Maciej JANIK Pamiętki narodowe w ekspozycji Muzeum Polskiego w Rapperswilu	79
Anna TOMCZAK Dary cenne i bezcenne – z dziejów zbiorów Muzeum Polskiego w Rapperswilu	107
Julia DZIWOKI Wystawy czasowe w Muzeum Polskim w Rapperswilu organizowane w latach 1936–1990	119
Danuta STĘPIEŃ „Tajemnice warsztatu dawnych mistrzów” – wystawa w Muzeum Polskim w Rapperswilu .	133

SPUŚCIZNY ARCHIWALNE

Izabela GASS Spuścizny archiwalne w zasobie archiwum Muzeum Polskiego w Rapperswilu	143
Ewa FURMAŃSKA Pasje zbierackie na przykładzie Archiwum rodziny Potulickich	151

- Jan ZWIĄZEK
Z dziejów polskiego duszpasterstwa wojskowego w Szwajcarii w okresie II wojny światowej 167

BIBLIOTEKA W RAPPERSWILU

- Marek NITA
Znani i mniej znani bibliotekarze Muzeum Polskiego w Rapperswilu 191
- Bartłomiej SZYNDLER
Stefan Żeromski w Rapperswilu 201
- Barbara BRANDT-GOLECKA
Kustosze z Rapperswilu – Zdzisław Pręgowski – doktor honoris causa
Politechniki Wrocławskiej 213
- Maria KALCZYŃSKA
Kazimierz Woźnicki (1878–1949) – literat, publicysta, dziennikarz, polityk i bibliofil
oraz jeden z bibliotekarzy donatorów Muzeum Narodowego w Rapperswilu.
Na podstawie spuścizny znajdującej się w Bibliotece Polskiej w Paryżu 223

Z DZIEJÓW XVIII-WIECZNEJ EMIGRACJI POLSKIEJ – WYBRANE PROBLEMY

- Małgorzata DURBAS
Emigracja polska we Francji związana z dworem króla Stanisława Leszczyńskiego
w Lunéville 243
- Andrzej STROYNOWSKI
Emigracyjne opowieści Radziwiłła „Panie Kochanku” 257
- Katarzyna BUCHOLC-SROGOSZ
Generał Jan Komarzewski na emigracji w świetle korespondencji z królem
Stanisławem Augustem Poniatowskim 277
- Henryk CWIĘK
Dzeczcie tę krew, którą ja za was gotów wylać... O życiu Tadeusza Rejtana 291
- Ігор КРИБОШЕЯ
Графи Потоцьки в польській еміграції XVIII–XIX століть 301

KIERUNKI EMIGRACJI POLSKIEJ W XIX I XX WIEKU

- Bernard KOŁODZIEJ
Emigracja polska po powstaniach w XIX wieku 315
- Magdalena MICHALIK-SZTUMSKA
Wychodźstwo polskie w Brazylii. Stan badań nad zagadnieniem 323
- Juliusz SĘTOWSKI
Kierunki emigracji politycznej członków organizacji bojowych PPS
z Częstochowskiego 1906–1913 331
- Witold MARCOŃ
Wojciech Sosiński – działacz związkowy i parlamentarzysta 337

KRESY WSCHODNIE W PUBLICYSTYCE EMIGRACYJNEJ

Dagmara SKOCZEK	
Struktura narodowo-wyznaniowa Kresów Wschodnich w Drugiej Rzeczypospolitej. Zarys problematyki	349
Grzegorz ŁUKOMSKI	
Józef Mackiewicz wobec systemu totalitarnego. Londyńska publicystyka prasowa Józefa Mackiewicza 1947–1955	359
Dominika RZĄDZIK	
Józef Mackiewicz jako świadek ekshumacji grobów w Katyniu	379
Ирина Сергеевна МИРОНОВА	
Развитие почтовых отношений в Украине в период правления Екатерины II	391

POLSKIE SZKOLNICTWO EMIGRACYJNE W SZKOLNEJ EDUKACJI HISTORYCZNEJ

Anna GLIMOS-NADGÓRSKA	
Wielka Emigracja w edukacji historycznej realizowanej w szkolnictwie podstawowym w latach 1945–1999	405
Maciej FIC	
Problematyka emigracji politycznej w Polsce na kartach wybranych współczesnych podręczników historii dla szkół ponadgimnazjalnych	435
Beata URBANOWICZ	
Polskie szkolnictwo emigracyjne na Bliskim Wschodzie w latach 1943–1945	451
Edyta SADOWSKA	
Losy polskiej szkoły na obczyźnie (1940–1947)	471

INSTYTUCJE KULTURY POLSKIEJ NA EMIGRACJI

Kamila PAWEŁCZYK, Mateusz DURA	
Formy popularyzacji dziedzictwa narodu polskiego poza granicami kraju	485
Urszula KOWALCZYK	
Instytut Literacki w Paryżu jako ośrodek kultury polskiej i wolnej myśli politycznej – stan badań nad zagadnieniem	495
Nina TAYLOR-TERLECKA	
Archiwum Tymona Terleckiego – zarys uproszczony	511
Anna MIESZKOWSKA	
Artyści emigracyjnej Melpomeny 1939–1995	521
KONFERENCJA W OBIEKTYWIE	527

Schweizerische Eidgenossenschaft
Confédération suisse
Confederazione Svizzera
Confederaziun svizra

Ambasada Szwajcarii w Polsce

Pan Prof. dr hab.
Grzegorz Łukomski
Instytut Historii
Zespół Archiwistyki i Dydaktyki Historii
Akademii im. Jana Długosza
Al. Armii Krajowej 36a
42-200 Częstochowa

Unsere Referenz: 643.01-04– DCB/AAG
Telefon: +48 22 628 04 81
Fax: +48 22 621 05 48
var.vertretung@eda.admin.ch

Warszawa, 28.05.2009

Szanowny Panie Profesorze,

chciałbym bardzo serdecznie podziękować Panu za informację o organizowanej konferencji naukowej „Muzeum Polskie w Rapperswilu. Z dziejów emigracji polskiej XIX i XX wieku”, która odbywać się będzie w dniach 25 i 26 czerwca br. oraz za zaproszenie do wzięcia w niej udziału. Gratuluję tak bogatego i atrakcyjnego programu.

Wiem, że Muzeum Polskie w Rapperswil ma szczególne znaczenie dla historii Polski. Zapewne szczególnie osobiste znaczenie ma ono dla tych emigrantów, których losy nierozdzielnie związane są ze Szwajcarią. Dzięki temu muzeum także obywatele mojego kraju mogą poznawać historię Polski i jej walki o niepodległość.

Niestety z przykrością muszę Pana jednak poinformować, że z powodu innych zobowiązań w tym samym czasie nie będę mógł przyjąć zaproszenia na tę konferencję. Ze względu na napięte terminarze moich współpracowników, którzy w tych dniach przebywać będą w Toruniu i Gdańsku, nie mogę także wydelegować przedstawiciela Ambasady do udziału w tej konferencji.

Życząc owocnych obrad oraz pomyślnego dalszego rozwoju stosunków polsko-szwajcarskich pozostaję

z wyrazami szacunku

Ambasador Szwajcarii

Bénédicte de Cerjat

Aleje Ujazdowskie 27
00-540 Warszawa
Telefon: +48 (0)22 628 0481, Fax: +48 (0)22 621 0548
var.vertretung@eda.admin.ch,
<http://www.eda.admin.ch/warsaw>

MINISTERSTWO KULTURY
I DZIEDZICTWA NARODOWEGO
Podsekretarz Stanu
Tomasz Merta

Warszawa, 15 czerwca 2009 r.

Pan
prof. dr hab. Grzegorz Łukomski
Instytut Historii
Zespół Archiwistyki i Dydaktyki Historii
Akademii im. Jana Długosza w Częstochowie

Przewodny Panie Profesorze,

bardzo dziękuję za zaproszenie do wzięcia udziału w Międzynarodowej Konferencji Naukowej *Muzeum Polskie w Rapperswilu. Z dziejów emigracji polskiej w XIX i XX wieku*. Żałuję niezmiernie, że nie mogę w niej uczestniczyć, pragnę jednak za pośrednictwem tego listu podziękować organizatorom za tę cenną inicjatywę oraz za współdziałanie z Muzeum Polskim w Rapperswilu, które od ponad 140 lat odgrywa niezwykle ważną rolę historyczną i kulturową wśród Polaków w Kraju i na Obczyźnie.

Zamek rapperswiliński to nie tylko polskie muzeum narodowe, ale również z jeden z najstarszych ośrodków emigracji politycznej, reprezentujący ideę wolnej i niepodległej Polski oraz spełniający ważne funkcje wobec Polaków w Kraju i na Wychodźstwie. Misją działania na rzecz polskości, kultywowanie wśród środowisk emigracyjnych tradycji narodowej i prawdy historycznej, związane były zawsze z niezwykle silną potrzebą zachowania „Ojczyzny, którą nosi się w sercu”, skarbnicy pamięci narodowej, historii i kultury będących korzeniami naszej tożsamości. Znaczenie tych wartości hic et nunc odzwierciedliły podjęte wspólnie starania międzynarodowych środowisk twórczych, instytucji emigracyjnych i organizacji polonijnych o utrzymanie Muzeum Polskiego w Rapperswilu w jego historycznej siedzibie.

Przy tej okazji pragnę podkreślić, że Ministerstwo Kultury i Dziedzictwa Narodowego doceniając szczególne znaczenie tak zasłużonej placówki, jaką jest Muzeum Polskie w Rapperswilu, dołoży wszelkich starań, aby wesprzeć jego dalszą działalność, a także zapewnić nowoczesną formę ekspozycji i ochrony zbiorów. Współpraca z Muzeum, instytucją członkowską Stałej Konferencji Muzeów Bibliotek i Archiwów na Zachodzie, zajmuje od lat poczesne miejsce w kreowaniu planów działań Ministerstwa w zakresie pomocy instytucjom emigracyjnym. Wsparcie merytoryczne i finansowe obejmuje m.in. organizowane przez Muzeum międzynarodowe konferencje w cyklu *Duchowe źródła Europy*, poświęcone wybitnym przedstawicielom polskich elit intelektualnych Emigracji i stanowiącym zarazem znakomitą płaszczyznę dyskusji o budzących do dziś żywe emocje postaciach polskiego życia kulturalnego i politycznego, jak i wypełniania białych plam w historii

Emigracji dzięki udostępnieniu nieznanych dotąd archiwaliów (m. in. konferencja poświęcona życiu i twórczości Józefa Mackiewicza i Barbary Toporskiej, sesja dotycząca Jerzego Stempowskiego i prof. Krystyny Marek). Idea przyświecająca tym spotkaniom – przybliżenie, w świetle udostępnionych materiałów archiwalnych, różnych aspektów niełatwych i do dziś budzących spory biografii pisarzy-emigrantów, przedstawicieli polskiej kultury i nauki na Obczyźnie, klimatu tych czasów, relacji polskich widzianych z perspektywy Emigracji, ma pierwszorzędne znaczenie dla historyków i archiwistów. Stanowi fundamentalny przyczynek do poważnych badań dotyczących polskiej historii najnowszej i wielopłaszczyznowości współczesnej kultury, których prowadzenie byłoby pozbawione sensu bez uwzględnienia studiów nad historią Emigracji. Tym większe więc zainteresowanie budzić musi zainicjowana właśnie sesja naukowa poświęcona dziejom emigracji polskiej XIX-XX w.

Jeszcze raz dziękując za zaproszenie życzę Panu Profesorowi i wszystkim uczestnikom Konferencji owocnych i satysfakcjonujących obrad.

Z szacunkiem,

Tomasz Pleśka

WSTĘP

Historiografia polskiej diaspory politycznej jest obszerna, od wielu bowiem lat badania nad dziejami emigracji wzbudzają uzasadnione zainteresowanie badaczy, a i obszar dociekań – przyznać należy – jest niezwykle wdzięczny, wieloaspektowy, często interdyscyplinarny, wymagający gruntownej wiedzy nie tylko z dziedziny nauk historycznych, lecz także z zakresu szeroko rozumianej humanistyki. Obszerny zakres chronologiczny, obejmujący ponad dwa wieki (od schyłku XVIII do końca XX wieku), bez wątpienia sprzyja podejmowaniu naukowych kwerend w archiwach i bibliotekach, ponadto podstawa źródłowa, choć rozproszona, także przyciąga swoim zróżnicowaniem i wielowątkowością. Jednakże liczna spuścizna znajdująca się w krajach pobytu polskich emigrantów pozostaje jeszcze dotąd często słabo opracowana. Podkreślić należy, iż wiele z owych placówek to szczególne znaki polskiej kultury i polskiej tożsamości narodowej, przechowujące wielopokoleniowy dorobek intelektualny, chlubnie świadczący o jego twórcach.

Szczególnością posiada bez wątpienia Muzeum Polskie w Rapperswilu, mieszczące się w zamku rycerskim z końca XIII wieku, wzniesionym na półwyspie nad Jeziorem Zurychskim, posiadające już 140-letnią tradycję. W 1868 roku, w setną rocznicę konfederacji barskiej, w Rapperswilu nad jego brzegiem wzniesiono staraniem Władysława hr. Platera pomnik – kolumnę, zwaną „Kolumną Barską”, zwieńczoną orłem zrywającym się do lotu.

W 1870 roku w średniowiecznym zamku hrabia Plater otworzył muzeum pamiątek historycznych i dzieł sztuki. Początkowo skromna, ekspozycja szybko rozrastała się dzięki darom i legatom emigrantów przekazujących dzieła sztuki, pamiątki i militaria. Biblioteka i archiwum zajęły z czasem cały zamek. W specjalnie urządzonym mauzoleum umieszczono urnę z sercem Tadeusza Kościuszki. Po śmierci organizatora i donatora Muzeum pozostawało pod opieką wielu wybitnych działaczy emigracyjnych i było miejscem ich dorocznych spotkań i obrad. Instytucja nosiła nazwę Muzeum Narodowego Polskiego. Dla kilku pokoleń polskich tułaczy stała się ostoją i wsparciem, współcześnie zaś, po okresie burzliwych, destrukcyjnych zmian wojennych, zwłaszcza powojennych, wynikających z działań władz komunistycznych w Polsce, Muzeum Polskie w Rap-

perswilu przechowuje i udostępnia badaczom spuściznę pozostawioną przez antenatów*.

Prezentowana praca jest rezultatem Międzynarodowej Konferencji Naukowej zorganizowanej przez Zakład Archiwistyki i Dydaktyki Historii IH AJD, przy nader życzliwym wsparciu Muzeum Polskiego w Rapperswilu, ukazuje się w ramach serii „Zeszyty Historyczne”. Spotkanie z udziałem historyków, archiwistów, historyków sztuki i muzealników, a także – co warto podkreślić – studentów Instytutu Historii AJD, odbyło się w dniach 25–26 czerwca 2009 r. w Akademii im. Jana Długosza w Częstochowie. W efekcie obrad i dyskusji powstało kilkadziesiąt tekstów, będących nowym, całościowym spojrzeniem na dzieje polskiej diaspory politycznej, przede wszystkim z perspektywy Muzeum Polskiego w Rapperswilu i jego zasobów archiwalnych oraz bibliotecznych. Zwraca uwagę szeroki zakres chronologiczny opublikowanych prac – obejmujący okres od upadku państwa w wieku XVIII po czasy współczesne – jak też, w szczególności, ich wysoki poziom merytoryczny, podkreślany przez recenzentów materiałów pokonferencyjnych, wynikający między innymi z kompetencji badaczy, jak też z rozległej podstawy źródłowej. Wyniki konferencji jednoznacznie świadczą, iż – zgodnie z założeniami – wiele problemów badawczych doczekało się pełnego wyjaśnienia, a zatem merytoryczny cel konferencji został osiągnięty.

W imieniu organizatorów serdecznie podziękować należy wszystkim uczestnikom częstochowskiego spotkania, nade wszystko pani Dyrektor Annie Buchmann z Muzeum Polskiego w Rapperswilu i zespołowi jej współpracowników, licznemu gronu uczonych z krajowych i zagranicznych ośrodków akademickich, a także wszystkim, którzy przyczynili się do zorganizowania konferencji, szczególnie paniom dr Julii Dziwoki i dr Beacie Urbanowicz, panom dr. Markowi Nicie i dr. Witoldowi Marconiowi, ponadto studentkom i studentom archiwistyki Instytutu Historii Akademii im. Jana Długosza.

prof. zw. dr hab. Grzegorz Łukomski

* Obszernie na ten temat w tekście autorstwa Anny Buchmann, zamieszczonym w niniejszym tomie.

PODZIĘKOWANIA

Redaktorki książki składają podziękowania animatorom i twórcom Międzynarodowej Konferencji „Z dziejów emigracji polskiej XVIII–XX wieku. Muzeum Polskie w Rapperswilu”: JE Ambasadorowi Szwajcarii w Polsce Bénédictowi de Cerjat, dr. Tomaszowi Mercie – Wiceministrowi Ministerstwa Kultury i Dziedzictwa Narodowego, prof. dr. hab. Grzegorzowi Łukomskiemu – Kierownikowi Zakładu Archiwistyki i Dydaktyki Historii, prof. dr. hab. Józefowi Drabowiczowi – Prorektorowi ds. Nauki, prof. dr. hab. Jarosławowi Kwelichowi – Prorektorowi ds. Rozwoju, prof. dr. hab. Dariuszowi Złotkowskiemu – Dziekanowi Wydziału Filologiczno-Historycznego, prof. dr. hab. Annie Wypych-Gawrońskiej – Prodziekanowi Wydziału Filologiczno-Historycznego, dr. Mieczysławie Materniak – Prodziekanowi Wydziału Filologiczno-Historycznego, dr. Marcelemu Antoniewiczowi – Dyrektorowi Instytutu Historii Akademii im. Jana Długosza w Częstochowie, mgr Annie Buchmann – Dyrektorowi Muzeum Polskiego w Rapperswilu, oraz prof. dr. hab. Markowi Cetwińskiemu – redaktorowi serii „Zeszytów Historycznych”.

Wyrażamy także głęboką wdzięczność recenzentowi niniejszej publikacji prof. dr. hab. Tadeuszowi Dubickiemu i redaktorom: dr Edycie Sadowskiej, mgr. Dariuszowi Jaworskiemu, mgr. Piotrowi Gospodarkowi, za ich cenne uwagi, dzięki którym praca ukazuje się w obecnym kształcie.

Beata Urbanowicz
Julia Dziwoki

KONFERENCJA W OBIEKTYWIE

Mgr Anna Buchmann, dyrektor Muzeum Polskiego w Rapperswilu; prof. zw. dr hab. Grzegorz Łukomski, AJD w Częstochowie

Uczestnicy konferencji w sali obrad

Walki Bractwa Rycerskiego w przerwie obrad konferencyjnych

Wystawa konferencyjna

Uczestnicy konferencji na Jasnej Górze

Zamknięcie obrad przez prof. Grzegorza Łukomskiego

Zamek – Muzeum Polskie w Rapperswilu